

Nelus og aðrar harur

Mynd 1: **Haruungin Nelus** (strikumynd eftir N. Smith)

Nelus er ein haruungi, og kanska hevur tú longu sæð eina ella fleiri harur, tá ið tú hevur gingið túr í hagianum. Haran er eitt vilt landsúgdjór, sum tað annars ikki eru nógv av í Føroyum. Hon rennur við øgiligari ferð undan tær, tá ið tú møtir henni í fjøllunum.

Vit fara nú at læra meira um Nelus og aðrar harur, og tú fert at undrast á, hvussu stuttligt og spennandi og fitt hetta djórið er.

Føroyska haran

Fyri langari tíð síðan, langt áðrenn tínar ommur og abbar vóru fødd, vóru ongar harur í Føroyum. Men so í 1855 og í 1858 vórðu 8 harur fluttar úr Noregi til Føroya (frá norsku oynni Kragerø í Oslofjørðinum). At byrja við vistu fólk lítið um hetta djór, og nøkur ræddust henda tá nýggja og forvitnisliga grasetandi skapning, men skjótt gekk tað, so høvdu hesar fyrstu harur fingið ungar, sum finga ungar, sum finga ungar, sum finga ungar ... og brátt høvdu tær spreitt seg til næstan allar oyggjarnar í Føroyum.

Hetta haruslagið eitur « **Lepus timidus** » á latíni, sum er eitt mál, sum einamest tey væl lærdu skilja til fulnar (*Lepus* merkir « hara » og *timidus* « bangin » - og tað er ikki av ongum, at sagt verður « bangin sum haran » ella « harubangin »); á føroyskum eitur hetta haruslag **snjóhara**, og Nelus í søguni er ein sovorðin.

Eftirsum at haru-tipptipptipp-oldur-ommurnar og haru-tipptipptipp-oldur-abbarnir yviri í Noregi bæði vóru snjóharur (snjóhvítar) og sokallaðar bláharur (blágráar), bleiv tann føroyska haran við tíðini ljóst blágrá í staðin fyri snjóhvít, tá ið hon skiftir lit á feldinum um veturin; um summarið er hon harafturímóti grábrún, morlitt ella ljósamorreyð – ja, eitt sindur sum kanelið, sum haruunganum Nelusi dámar so væl! Tað eru ljósið og myrkrið, sum gera, at haran skiftir lit, og tað eru hitin og kuldin, sum stýra, hvussu leingi hetta skiftið tekur. Nelus er brúnur um trýnið og oyruni, tí at hann í veruleikanum ikki er liðugur við at skifta lit enn (harur skifta lit yvir eitt tíðarskeið upp á

2-3 vikur, frá drunninum aftan og til snáðina framman, fyrst tær vaksnu, og síðan ungarnir).

Mynd 2: **Vetrarfeldurinn** ger, at haran líkist kavanum rundanum (fotomynd eftir B. G. Dalsgarð)

Figure 3: **Royn tú nú og finn haruna við sínum sumarfeldi** (fotomynd eftir E. Magnussen)

Visti tú annars av, at tað finnast heili **32 ymisk harusløg** í heiminum, og ein sama slag hara sum tann føroyska býr faktiskt í Japan! Yviri í Íslandi er ongin hara, meðan tað heilt norðuri í Grønlandi finnast pólharur (*Lepus articus*), sum halda til í kavanum har. Í Danmark er aftur eitt annað slag av haru, sum eitur « *Lepus europaeus* », altso tann *evropeiska* haran, sum býr á meginlandinum Evropa, og sum ikki tolir at búgva so langt norðuri sum her í Føroyum, tí her er ov kalt. Aftrat Føroyum og Japan, finst okkara snjóhara eisini í Skotlandi, Írlandi, Skandinavia, Finnlandi, Norðurrusslandi, Sibiria, men eisini so langt suðuri sum í Alpunum.

Vangamyndin av einari haru

Tú spyrst kanska, um tað er nakar munur á harum og kaninum, og svarið er: JA. Tí hóast haran er í familju við bæði kaninina og músaharuna (*pikas*), so er hon tó øðrvísi enn hesi harudjór/gnagdjór: Haran er fyri tað fyrsta væl STØRRRI enn kaninin, hevur loooooongri bein og oyru, og oyrasnipparnir eru svartir, og hennara liviháttur er ikki tann sami sum hjá kanini, sum gravar sær holur í moldini.

Haran heldur hinvegin til á lyngheiðum og grýttutum lendi og býr í einum **harusetri**, sum er ein hola ímillum grót og klettar; hon er góð við sítt heim, so hon ferðast ikki langt haðani. Haran hevur sera góð eygu, nøs og oyru, so at hon bæði kann síggja, lukta og hoyra sínar fíggindar langan veg. Oyrini eru stór og útspílað og snara sær eftir ljóðinum sum tvær sjálvstøðugar antennur. Stóru og útstandandi eyguni á síðunum á høvðinum gera, at hon kann síggja frameftir og til síðurnar í senn – í myrkri líka so væl sum í dagsljósi. Frambeinini eru stutt og kløn, meðan afturbeinini eru long og kraftig, so at hon kann spela við fullari ferð av stað niðan eftir eini fjallalíð, næstan líka skjótt sum ein bilur (80 km/t), eins og í sanginum **Helena hara**, « Lang aftan og stutt framman. Á sum hon rennur, sigur mamman ». Á frambeinunum hevur hon 5 klør hvør, meðan hon hevur 4 á afturbeinunum. Kroppurin á haruni er um hálvan metur langur og vigar 3 kilo í meðal. Hon-haran verður kallað **løðan** og er størri enn **harufrensurnin**.

Mynd 4: **Hara uttan fyri harusetur** (Fotomynd eftir E. Magnussen)

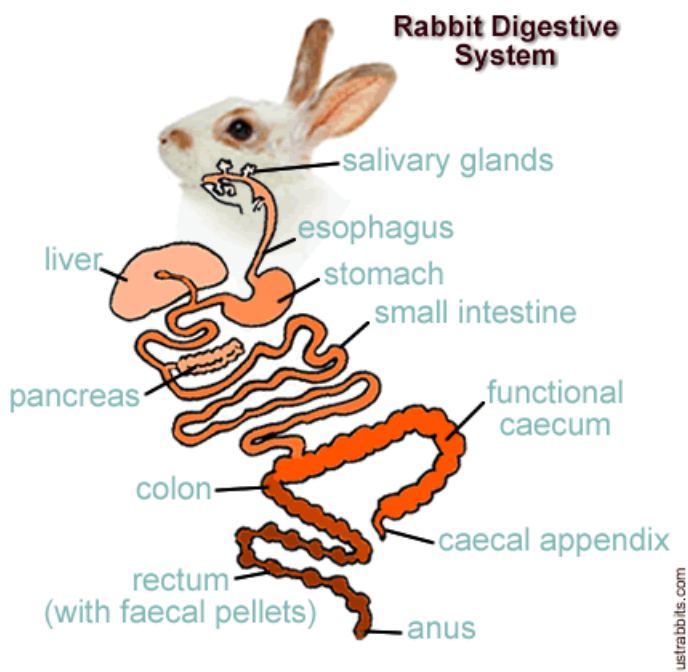
Harur liva vanliga ikki leingi, tær flestu doyggja, áðrenn tær eru 1 ára gamlar, einamest av tí kalda og karga vetrinum við næstan ongum mati, av sjúku og av rándýrum. Síðan at vit menniskju eru farin at brúka bæði byrsu og bil, verða fleiri dripnar av hesum, bæði við vilja og ikki. Tað er loyvt at skjóta harur frá 2. november til 31. desember (BANG!!!). Nakrar harur, so sum abbin hjá Nelusi, verða tó heilt gamlar, og tað sigst, at ein hara einaferð bleiv heili 18 ár.

Harur elska náttarlívið og at sova um dagin, tá ið vit menniskju eru vaknir, og tá sova tær bara nakrar minuttir í senn. Tað munnu liva um **20.000** harur runt um í oyggjunum í Føroyum, men ongar harur búgva úti í Koltri, í Stóru- og Lítlu Dímun.

Hvørjum livir haran av?

Haran hefur sterkar framtenn, sum blíva við við at vaksa útaftur, so hvørt sum tær slítast. Í skýmingini, um náttina og um morgunin eru harurnar úti og leita eftir mati. Tær eru plantuettarar og eta tí gras, stør, urtir, trøllakambar, mosa, skónir og annan vøkstur, haraftrat knubbar og endaknappar á runnum og trøum. Av tí at plantumatur ikki er so lættur at sodna, má haran **eta matin tvær ferðir**: Fyrst etur hon gras og annað um náttina, og tá ið hon hefur kukkað hetta út (bleytur kukkur), etur hon tað eina ferð aftrat fyri at fáa fulla nyttu burtur úr føðini; tá ið hon so kukkar fyri aðru ferð (tá sum harðir spalar), etur hon ikki upp aftur.

Seyður og neyt eru eitt jóturdýr, sum tyggja og tyggja og tyggja, meðan haran hefur ein rættiliga stóran blindtarm, sum virkar á ein undranarverdan hátt, tá ið maturin fyri aðru ferð fer ígjøgnum sodningarskipanina. Nú ert tú helst glað/ur fyri, at tú ikki ert ein hara, tí kukkar hoyra heima í vesikummuni í okkara menniskjaverð!

Mynd 5: Av innvølum hjá haruni, er tað í appilsinreyðum tann ótrúligi blindtarmurin (tilfar frá E. Magnussen)

Forelskilsí og haruungar

Í mun til familjuna hjá Nelusi og teimum, so dámar harum annars best at vera nóg so einsamallar og fyri seg sjálvar (ósosialar); men sum hjá okkum menniskjum snýr tað seg her eisini um at føra ættina víðari við at para seg og fáa ungar. Og um várið byrjar paringartíðin, har sum tit kunnu síggja forelskaðar harur í bø og haga. Harumamman (løðan) er ikki nøgd við bara ein harufrens, so ofta eru fleiri harufrensar framvið. Tað stuttliga er, at *løðan* onkuntíð sæst boksast við harufrensunum rundanum fyri at finna útav, hvør av teimum ið er tann sterkasti sjeikurin, sum hon kann fáa sær. Síðan gongur hon *kviðin* (« pá vegin », ofta við fleiri fostrum í ymsum aldri samstundis!) í 7 vikur, áðrenn hon so *leggur* 2-3 haruungar í hvørjari *løgu*, og hetta hendir 3 ferðir um árið (t.e. umleið 7 ungar um árið):

- a) í februar-mars

á) í mai-juni

b) í august-september

Mynd 6: **Tríggir lodnir harrungar við opnum eygum** (fotomynd eftir E. Magnussen)

Tað vil so siga, at Nelus er føddur um heystið (b), og upplivdi tí kavan fyri fyrstu ferð sum haruungi, tí harur gerast fullvaksnar longu eftir 4 mánaðum. Tá ið tær eru 8 mánaðir gamlar, eru tær klárar at fáa sínar egnu ungar, og tað eitur at vera kynsbúgvinn.

Haruungar eru føddir lodnir og við opnum eygum, hava góðan hoyri- og luktisans, so at teir duga at lívbjarga sær, og teir duga eisini at ganga beinanvegin. Ungarnir spreidda seg nakrar tímar eftir, at teir eru lagdir, fyri ikki at verða sæddir av rovdýrum, men mamman kemur til teirra hvørja nátt fyri at geva teimum at súgva frá sær. Tá ið ungarnir eru umleið 10-14 dagar gamlir, byrja teir longu at eta gras, og bara eftir 4-6 vikum gevast teir at súgva hjá mammuni. Nelus er tó ikki sum aðrar harur og etur rísingreyt og kanel í staðin fyri!

Hvussu eitur “snjóhara” á ymiskum málum?

Ein høvuðsmunur á djórum og menniskjum er, at djór *samskifta*, meðan vit menniskju *tosa*, og í Føroyum er “føroyskt” tað vanligasta málið at brúka. Eisini finnast føroysk teknmál, sum hoyriveik fólk brúka. Tað eru um **7.000 tosað mál** til í heiminum, so haran eitur tí ymiskt frá einum máli til eitt annað, men tit síggja her niðanfyri, at nøkur orð líkjast nógv av tí, at tey eru í familju/ætt við hvørt annað – nakað sum hara og kanin. Legg merki til, at tey orð, sum byrja við L- eru í tí **romansku** mál-ættini, meðan tey orð, sum hava -ha- í, hoyra til ta **germansku** mál-ættina, so sum okkara eina føroyska mál. Báðar hesar málættir vóru longri afturi sama málfamilja, sum er hin *indoevropska*, ná men “kært barn har mange navne”, og 7000 mál hevði verið alt ov nógv at

skriva niður her:

Tungumál	Heiti
Latín	Lepus timidus
Føroyskt	Snjóhara / Bláhara
Danskt	Snehare
Týskt	Schneehaase
Enskt	Mountain Hare / Blue Hare / Snow Hare / Eurasian Artic Hare / Varying Hare / White Hare / Irish Hare (hibernicus) / Alpine Mountain Hare (varronis)
Franskt	Lièvre variable
Spanskt	Liebre de montaña

Vit, sum hava áhuga fyri náttúruni í Føroyum, og haruni, sum har búleikast, vóna, at tú hevur lært ordiliga nógv um hesi evni, bæði við at lesa bókina *Haruungin Nelus* og hesa síðuna á netinum. Um tú kanska veist okkurt annað um harur, sum vit ikki vita enn, ella vilt vita enn meira, so ert tú vælkomin at skriva í gluggan niðanfyri. Vit hava samband við ein harufrøðing, **Eyðfinn Magnussen**, sum veit øgiliga nógv um harur.

Góðan granskingarhug víðari☺

Mynd 7: Hara í vetrabúna uttan fyri harusetur (fotomynd eftir E. Magnussen)

Napoleon Smith

Til tey vaksnu:

Her kanst tú lesa meira um harur

Bloch, Dorete og Fuglø, Edward. (1999). *Villini súgdjór í Útnorðri*. Føroya Skúlabókagrunnur, Tórshavn.

Hergeirsson et al. (2013). *Nólsoyar Harutíðindi*. Nólsoy.

Leach, Michael. (2003). *Dyr tætt på – Hare*. Umsett av Schack Nielsen, Leif. Forlaget Flachs, Holte.

Magnussen, Eyðfinn. *Føroyska haran og haruveiðan í Føroyum*. Grein. Fróðskaparsetur Føroya, Tórshavn.

Magnussen, Eyðfinn. (2017). *Føroyska haran og haruveiðan í Føroyum*. Power Point. Fróðskaparsetur Føroya, Tórshavn.

Magnussen, Eyðfinn. (2017). *Ymiskt um føroysku haruna og haruskjóting í Føroyum*. 2. útgáva. NVDRit, 2017:01. Náttúruvísindadeildin, Fróðskaparsetur Føroya, Tórshavn.

Sørensen, Lasse. (2000). *Færøernes hvide hare – en jagtbog*. 1. útgáva. AKA-PRINT A/S, Århus.

Wilson, D.E., Lacher, T.E., Jr & Mittermeier, R.A. Eds. (2016). *Handbook of the Mammals of the World*. Vol. 6. Lagomorphs and Rodents I. Lynx Edicions, Barcelona.

Sangurin um Helenu haru: <http://sangtekstir.com/helena-hara/> (vitjað 06.01.18)

Málfrøðilig heimasíða: <https://www.ethnologue.com/about> (vitjað 23.02.18)